

این کُد را با گوشه هوشمند
خود اسکن کنید و
به کتاب گوش دهید...

فهرست

بخش ۱ تاریخ ادبیات ایران ۷

۸	نمای کلی
۱۶	تاریخ ادبیات ایران (۱)
۲۶	تاریخ ادبیات ایران (۲)
۴۴	تاریخ ادبیات ایران (۳)

بخش ۲ سبک‌شناسی ۷۷

۷۸	نمای کلی
۸۳	سبک‌شناسی و تحلیل متون ادبی (۱)
۱۰۳	سبک‌شناسی و تحلیل متون ادبی (۲)
۱۱۹	سبک‌شناسی و تحلیل متون ادبی (۳)

بخش ۳ زیبایی‌شناسی ۱۳۱

۱۳۲	نمای کلی
۱۳۵	زیبایی‌شناسی (۱)
۱۴۰	زیبایی‌شناسی (۲)
۱۴۷	زیبایی‌شناسی (۳)

بخش ۴ موسیقی شعر ۱۵۵

۱۵۶	نمای کلی
۱۵۹	موسیقی شعر (۱)
۱۷۰	موسیقی شعر (۲)
۱۷۹	موسیقی شعر (۳)

پیوست‌ها ۱۹۳

۱۹۴	فهرست آثار علوم و فنون ادبی ۲ و ۳
۲۱۶	فهرست واژگان و کنایات

تاریخ ادبیات ایران (۱)

زبان و ادبیات ایران پیش از اسلام و قرون اولیه هجری

◀ زبان پارسی

زبان ایرانیان پیش از اسلام
ریشه و مادر زبان امروز ایران

◀ گروه زبان‌های ایرانی

متداول در ایران و مناطق هم‌جوار آن از قدیم‌ترین روزگاران
دارای ویژگی‌های مشترک از نظر تاریخی

تقسیم‌شده به سه دسته از نظر تاریخی

۱ فارسی باستان

۲ فارسی میانه

۳ فارسی نو

۱ فارسی باستان

زبان دوره هخامنشیان (۵۵۹ تا ۳۳۰ قبل از میلاد)
زبان فرمان‌ها و نامه‌های شاهان هخامنشی و آثار به جای مانده
از فارسی باستان
به خط میخی

۲ فارسی میانه

دوره رواج: حدود ۳۰۰ قبل از میلاد تا ۷۰۰ میلادی

پارتی

پهلوی

زبان‌های ایرانی میانه

میانه غربی

شمالی غربی ← پارتی

جنوبی غربی ← پارسی میانه (پهلوی)

میانه شرقی

شمالی شرقی

شمالی غربی

زبان پارتی

زبان دوره اشکانیان تا اوایل دوره ساسانی

رایج در شمال و شمال شرقی ایران

تألیف آثاری به این زبان تا اوایل دوره ساسانی

پهلوی

زبان رسمی دوره ساسانی

رایج در منطقه پارس

مرحله‌ای میان فارسی باستان و فارسی نو (دری) (وجه تسمیه فارسی میانه)

زبان بیشتر آثار دینی زرتشتی و برخی رساله‌های غیردینی؛ مانند: «یادگار زریران» که گاه رنگ دینی هم دارد.

زبان برخی آثار ادبی منظوم و منثور که اصل آن‌ها از میان رفته؛ ولی ترجمه عربی و فارسی آن‌ها باقی است؛ مانند:

«کلیده و دمنه» و «هزار و یک شب»

اشعار پهلوی کمی به جای مانده که عموماً تحریف شده‌اند. برخی قطعات شعری، بازمانده اشعار تعلیمی و اخلاقی هستند؛ مانند: منظومه «درخت آسوریک» و «یادگار زریران» که اصل پارسی دارند. آثار ادبی پهلوی غالباً به کتابت درنیامده است. (به دلیل اهمیت سنت شفاهی در ایران پیش از اسلام)

۳ فارسی نو

فارسی دری
 علت معروف شدن به «دری»: زبان درباری ساسانیان (وجه تسمیه)
 پذیرفتن الفبای عربی با کنار گذاشتن برخی از صداهای آن
 تحولی تازه با بهره‌گیری از الفبای خط عربی پس از ورود اسلام به ایران
 پدید آمدن ادبیات فارسی دری مقارن با حکومت طاهریان
 زبان محاوره و مکاتبات دولتی دربار ساسانیان
 نخستین صورت زبان ادبی در برابر نفوذ عناصر زبان عربی
 منطقه رواج: در ابتدا شرق و شمال شرقی ایران
 حفظ موجودیت با سرسختی (در برابر زبان عربی) و غنی شدن و رواج آن به تدریج در سراسر ایران

◀ اوستا

«اوستا» کتاب دینی زرتشتیان
 موبدان برای اجرای مراسم دینی، آن را از حفظ می‌خواندند.
 مانند بسیاری از آثار فرهنگی-ادبی، سینه به سینه حفظ می‌شده است.
 سرانجام در دوره ساسانی، به نگارش درآمده است.

◀ مراحل خط فارسی

میخی
 اوستایی
 پهلوی
 فارسی امروزی (عربی)

محدود شدن مفاهیم ذهنی به قلمرو تعالیم کلی اخلاقی
 آوردن ترکیب‌های تازه، استعاره‌های دلپذیر و تشبیهات گوناگون در شعر
 به کارگیری انواع توصیف

۳ موضوعات و درون‌مایه‌های شعر قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم

رایج‌ترین انواع شعر: حماسی، مدحی و غنایی
 اوج حماسه ملی ایران و شعر حماسی در شعر فردوسی
 رواج و تثبیت جایگاه شعر مدحی یا مدیحه سرایی به پیروی از
 شعر عربی توسط شاعران بزرگ درباری و مدح شاهان و رجال دربار
 استحکام و قوت یافتن شعر غنایی؛ با شاعرانی مانند: رودکی و شهید بلخی
 پیدایش شعر حکمی و اندرزی (تعلیمی) که در دوره بعد
 (سلجوقیان) به پختگی رسید.
 استفاده از موعظه و نصیحت در قصاید اندرزی کسایی مروزی و ادامه
 این شیوه توسط ناصر خسرو که قصیده را تماماً در این موضوع می‌سرود.
 آغاز داستان‌سرایی و قصه‌پردازی و آوردن حکایت و مثل در شعر

نثر فارسی در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم

۱ ویژگی‌های نثر فارسی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم

رواج و رونق نثر فارسی در کنار شعر در عصر سامانی
 تألیف آثار در موضوعات گوناگون به زبان فارسی دری
 سادگی و روانی زبان نوشته‌ها
 موضوع اصلی نثر دوره سامانی: حماسی، ملی و تاریخی
 آوردن اصطلاحات علمی و اشعار و امثال در نثر

۲ مهم‌ترین آثار منثور قرن‌های چهارم و پنجم

شاهنامه ابومنصوری
 ترجمه تفسیر طبری
 تاریخ بلعمی

شاهنامه ابومنصوری

تألیف گروهی از دانشوران خراسان در نیمه اول قرن چهارم (حدود سال ۳۴۶ هجری)
موضوع: تاریخ گذشته ایران
 امروزه فقط چند صفحه از مقدمه این اثر باقی مانده است.

ترجمه تفسیر طبری

اصل کتاب نوشته محمدبن جریر طبری به زبان عربی
موضوع: تفسیر بزرگ قرآن کریم
 ترجمه به فارسی توسط جمعی از دانشمندان دوره سامانی

تاریخ بلعمی

نام اصلی کتاب: تاریخ الرسل و الملوک
 (تاریخ طبری)
مؤلف اصلی: محمدبن جریر طبری
 (به زبان عربی)
 ترجمه (از عربی به فارسی) توسط ابوعلی بلعمی به دستور منصوربن نوح سامانی
موضوع: تاریخ مفصلی که مترجم، اطلاعات دیگری درباره تاریخ ایران به آن افزود و با حذف مطالبی از اصل تاریخ طبری، آن را به صورت تألیفی مستقل درآورد و به «تاریخ بلعمی» شهرت یافت.

زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم

۳

۳ زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم

◀ مهم‌ترین عوامل مؤثر در پیشرفت و گسترش زبان و ادب فارسی در شرق و شمال شرق (ماوراءالنهر، خراسان و سیستان) در قرن‌های پنجم و ششم
 — تلاش شاعران از قرن سوم تا میانه قرن پنجم

نمای کلی

سبک‌شناسی و تحلیل متون ادبی (۱)

۱ مبانی تحلیل متن

متن و انواع آن

نظم (شعر)

نثر

آثار نظم و نثر سه کتاب علوم و فنون ادبی ۱، ۲، ۳

۲ انواع طبقه‌بندی آثار (در کالبدشکافی و تحلیل متون)

شیوه‌های طبقه‌بندی متون و آثار

۱ بر اساس دیدگاه‌ها (ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری)

۲ بر اساس انواع ادبی (حماسی، تعلیمی، غنایی و نمایشی)

۳ بر اساس ساختمان، شکل و قالب (نظم و نثر)

آسان‌ترین و کاربردی‌ترین شیوه طبقه‌بندی آثار (بر اساس دیدگاه‌ها)

الف از دیدگاه زبان (قلمرو زبانی)

۱ واژگانی

۲ دستوری یا نحوی

ب از دیدگاه علوم ادبی و ادبیات (قلمرو ادبی)

۱ آوایی (موسیقایی و بدیع لفظی)

۲ بیان

۳ بدیع معنوی

سبک‌شناسی و تحلیل متون ادبی (۱)

مبانی تحلیل متن

متن

- تعریف عام متن: هر چیزی که ذهن ما را به پویایی درآورد.
- تعریف اصطلاحی متن: هر یک از آثار شعر و نثر فارسی

انواع متن

- نوشتاری: آثار مکتوب (شعر و نثر فارسی)
- شنیداری (خوانداری): صدایی که می‌شنویم و کتاب‌هایی که برای ما خوانده می‌شوند.
- دیداری: کتاب‌هایی که می‌خوانیم متن دیداری هستند که اگر خوانده شوند. متن دیداری یا شنیداری می‌شوند.
- بویایی: بویی که حس می‌کنیم و...

انواع متون ادبی

- نظم (شعر)
- نثر

آثار نظم و نثر موجود در سه کتاب علوم و فنون ادبی (۱،۲،۳) به

ترتیب حروف الفبا

نوع متن	نویسنده	نام اثر
نثر	حسن بیگ روملو	احسن التواریخ
نثر	عبید زاکانی	اخلاق الاشراف
نثر	جلال آل احمد	ارزیابی شتابزده
نظم	مهدی اخوان ثالث	از این اوستا
نظم	سلمان هراتی	از این ستاره، تا آن ستاره
نظم	سلمان هراتی	از آسمان سبز
نظم	نیما یوشیج (علی اسفندیاری)	افسانه
نثر	محمد رضا سرشار (رضا رهگذر)	اگه بابا بمیره
نثر	شمس قیس رازی	المعجم فی معاییر اشعار العجم
نثر	علامه علی اکبر دهخدا	امثال و حکم
نثر	ملاحسین واعظ کاشفی	انوار سهیلی
نثر	کتاب دینی زردشتیان	اوستا
نظم	میرزاده عشقی	ایده آل (سه تابلوی مریم) (نمایش نامه)
نثر	سیمین دانشور	آتش خاموش
نظم	مهدی اخوان ثالث	آخر شاهنامه
نثر	مجله‌ای که سیمین دانشور با آن همکاری می کرد.	آرش
نظم	نیما یوشیج (علی اسفندیاری)	آی آدم‌ها
نثر	هوشنگ گلشیری	آینه‌های دردار
نظم	قیصر امین پور	آینه‌های ناگهان
نثر	ظهیرالدین بابر	بابرنامه

نکته: مبنای تقسیم‌بندی **ملک‌الشعرای بهار** از دوره‌های شعر فارسی، **حوزه جغرافیایی** و **دوره‌های تاریخی** بوده است و می‌توان سبک‌های فرعی را نیز به آن افزود.

دوره‌های نثر فارسی بر اساس تقسیم‌بندی ملک‌الشعرای بهار

- ۱ **دوره سامانی** (سال ۳۰۰ تا ۴۵۰ هجری)
- ۲ **دوره غزنوی و سلجوقی اول** (سال ۴۵۰ تا ۵۵۰ هجری)
- ۳ **دوره سلجوقی دوم و خوارزمشاهیان، نثر فنی** (سال ۵۵۰ تا ۶۱۶ هجری)
- ۴ **دوره سبک عراقی، نثر مصنوع** (سال ۶۰۰ تا ۱۲۰۰ هجری)
- ۵ **دوره بازگشت ادبی** (سال ۱۲۰۰ تا ۱۳۰۰ هجری)
- ۶ **دوره ساده‌نویسی** (سال ۱۳۰۰ تا امروز)

توجه: در دوره‌های سبک شعر فارسی **بین سبک خراسانی** و **سبک عراقی**، سبک‌های «بینابین» و «آذربایجانی» هم ایجاد شدند که رابط بین این دو سبک شدند.

- سبک عراقی غالب متون فارسی است.
- مکتب وقوع (واقع‌گویی و بیان واقعیت رابط بین سبک عراقی و سبک هندی بود).
- مهم‌ترین رویداد ادبی قرن ششم، تغییر سبک از **خراسانی** به **عراقی** و علت آن روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی و نیز تغییر مراکز ادبی و سیاسی از **خراسان** به **عراق عجم** (نواحی داخلی ایران) بود.

سبک‌شناسی شعر سبک خراسانی

- پیدایش نخستین آثار نظم فارسی در سیستان و سپس خراسان بزرگ (خراسان کنونی، افغانستان، تاجیکستان، ماوراءالنهر و ترکستان)
- مشهور به سبک سامانی به علت رواج در زمان سامانیان
- سبک‌های فرعی شعر سبک خراسانی (بر حسب زمان): سامانی، غزنوی، سلجوقی

نکته: سبک دوره سلجوقی را سبک بینابین نیز می‌نامند؛ زیرا ویژگی‌های سبک عراقی نیز در آن دیده می‌شود.

معروف‌ترین شعرای سبک خراسانی

- رودکی
- فردوسی
- ناصر خسرو

ویژگی‌های شعر سبک خراسانی (در سه قلمرو)

ویژگی‌های زبانی

- ۱ سادگی زبان شعر
- ۲ کهنه و مهجور بودن بخشی از لغات در مقایسه با دوره‌های بعد (مانند: گبر - جوشن)
- ۳ کمی لغات عربی (به جز اصطلاحات دینی و علمی) و لغات بیگانه
- ۴ استفاده از دو حرف اضافه (نشانه) برای یک متمم (به خانه اندر)
- ۵ تفاوت تلفظ برخی از کلمات در مقایسه با زبان امروز (یک - هزار)

مثال

مهتری گربه کام شیر در است   شو خطر کن ز کام شیر بجوی
یا بزرگی و عزّ و نعمت و جاه   یا چو مردانت مرگ رویاروی
(حنظله بادغیسی)

۲ استعاره

- استعاره مصرّحه
- استعاره مکنّیه

۳ مجاز

- انواع علاقه در مجاز

۴ کنایه

- معنای لغوی و تعریف
- فرق مجاز با کنایه

زیبایی‌شناسی (۳)

۳ بدیع معنوی

نگاهی به گذشته (بدیع لفظی)

— بدیع معنوی

- ۱ — مراعات نظیر (تناسب)
- ۲ — تلمیح
- ۳ — تضمین
- ۴ — لفّ و نشر
- ۵ — تضاد
- ۶ — متناقض‌نما (پارادوکس)
- تفاوت تضاد با متناقض‌نما
- ۷ — اغراق
- ۸ — ایهام
- ۹ — ایهام تناسب
- ۱۰ — حسن تعلیل
- ۱۱ — حسن آمیزی
- ۱۲ — اسلوب معادله

زیبایی‌شناسی (۳)

۳

بدیع معنوی

نگاهی به گذشته

بدیع

معنی لغوی بدیع: تازه و نو

تعریف بدیع در ادب فارسی: مجموعه آرایه‌هایی که بر زیبایی لفظی و معنایی سخن می‌افزایند.

شاخه‌های علم بدیع

۱ آرایه‌های مربوط به تغییرات آوایی و موسیقایی (بدیع لفظی): سجع، جناس، موازنه، ترصیع، اشتقاق (هم‌ریشگی)، تکرار (واژه‌آرایی)، واج‌آرایی (نغمه حروف)

۲ آرایه‌های مربوط به زیبایی معنایی واژه‌ها (بدیع معنوی): اغراق، ایهام، تضاد، مراعات‌نظیر، تلمیح، تضمین، لف و نشر، حس‌آمیزی، حسن تعلیل، اسلوب معادله و تمثیل

بررسی آرایه‌های معنوی

۱ مراعات‌نظیر (تناسب)

در لغت: رعایت تناسب‌ها و هماهنگی‌ها
تعریف مراعات‌نظیر در اصطلاح ادبی:

آوردن واژه‌هایی در سخن که با یکدیگر ارتباط معنایی (غیر از تضاد) داشته باشند؛ به عبارت دیگر، اجزایی از یک کل معنایی باشند.

راز زیبایی مراعات نظیر در **تعامل** و **هم‌نشینی** واژه‌هاست.

در گذشته خوانده‌ایم که به این آرایه، «**شبکه معنایی**» و «**تناسب**» هم گفته می‌شود.

۲ تلمیح

در لغت: اشاره کردن با گوشه چشم

تعریف تلمیح در اصطلاح ادبی: اشاره سخنور در کلام خود به داستان، آیه، حدیث و مثل

گنجاندن یک **مفهوم بلند** در **سخنی کوتاه** که معانی بسیار در کمترین واژه‌ها جای گیرد.

ایجاز هنری حاصل از تلمیح، بسیار مهم، قابل توجه و لذت‌بخش است.

تداعی معنا و یادآوری داستان و موضوع، سبب **لذت** خواننده متن و افزایش موسیقی معنایی می‌شود.

لازمه دریافت معنی و زیبایی تلمیح یا شرط لذت بردن و بهره‌مندی از آن، **آگاهی** داشتن و آشنایی قبلی مخاطب با آن داستان، آیه، حدیث، شعر و **ضرب‌المثل** است.

۳ تضمین

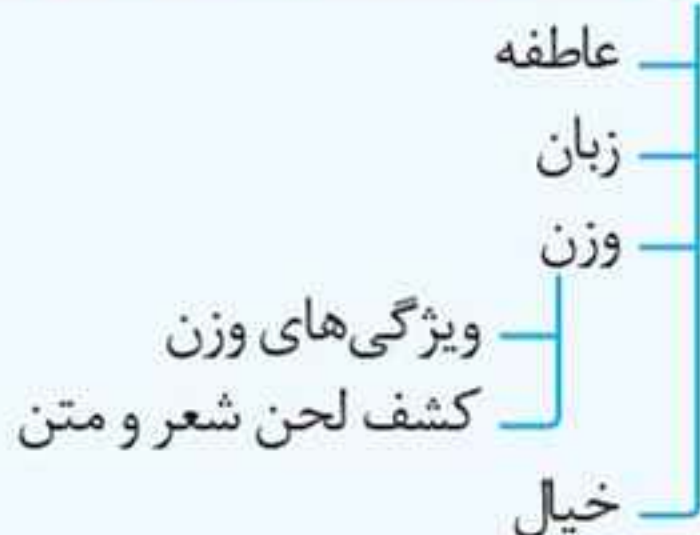
در لغت: ضمانت کردن، متعهد شدن به انجام کاری

تعریف تضمین: آوردن **اصل** آیه، حدیث، مصراع، بیت یا اصل نوشته و سخن دیگری در شعر یا کلام

نمای کلی

موسیقی شعر (۱)

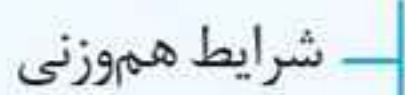
۱ سازه‌ها و عوامل تأثیرگذار در شعر فارسی

۲ قافیه

۳ مقدمۀ عروض

راه‌های تشخیص موسیقی شعر

هجاء

واج

ارزش صدایی حروف (واج‌ها)

انواع هجاء

وزن شعر فارسی

انواع تقطیع

۱ تقطیع هجایی

۲ تقطیع به ارکان

موسیقی شعر (۲)

۱ پایه‌های آوایی

روش‌های تشخیص وزن شعر

چگونگی و انواع نظم پایه‌های آوایی

مراحل یافتن وزن شعر

مهم‌ترین نشانه‌های هجایی و وزن‌واژه‌ها

سایر وزن‌واژه‌ها

۲ پایه‌های آوایی همسان (یک‌لختی و تکراری)

پایه‌های آوایی همسان

مهم‌ترین اوزان همسان تکراری

۳ پایه‌های آوایی همسان دولختی (دوری)

حالت‌های وزن‌واژه‌ها در پایه‌های آوایی همسان دولختی

مهم‌ترین اوزان همسان دولختی

موسیقی شعر (۳)

۱ نگاهی به گذشته

انواع پایه‌های آوایی

- پایه‌های آوایی همسان تک‌پایه‌ای (تکراری)
- پایه‌های آوایی همسان دولختی (متناوب)
- پایه‌های آوایی ناهمسان

۲ اختیارات شاعری

انواع اختیارات شاعری

— اختیارات زبانی

۱ حذف همزه

۲ تغییر کمیت مصوت‌ها

الف بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

ب کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند

تفاوت اختیارات زبانی و وزنی

۳ اختیارات شاعری وزنی

۱ بلند بودن هجای پایانی مصراع، بیت و نیم‌مصراع

۲ آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن

۳ ابدال

۴ قلب

۴ وزن در شعر نیمایی

— وزن در شعر سنتی فارسی

— بحرهای عروضی

— سایر اوزان همسان یک‌لختی

— مهم‌ترین اوزان همسان دو‌لختی

— مهم‌ترین اوزان ناهمسان

- ◀ **حروف قافیه:** حرف یا حروف مشترکی که در آخر واژه‌های قافیه می‌آیند.
- ◀ **حرف قافیه (روّی):** آخرین حرف اصلی واژه‌های قافیه؛ «حرف روّی» نامیده می‌شود؛ مانند حروف «ا» در «جدایی و تنهایی»

نکته: گاهی در پایان واژه‌های قافیه، علامت‌های تکراری مثل علامت‌های جمع، «ی» نکره، شناسه‌ها، ضمائر، پسوندهای تکراری و مخفف فعل‌های بودن (م، ی، ...)، پس از حروف قافیه می‌آیند که به آنها «حروف الحاقی» می‌گوییم.

- ◀ حروف یا حروف الحاقی جزء حروف مشترک قافیه‌اند و رعایت آنها لازم است.

قواعد قافیه

- قاعده ۱:** مصوّت بلند «ا» و مصوّت بلند «و»، به تنهایی اساس قافیه قرار می‌گیرند. **مثال:** خدا، هما / او، خو
- علی‌ای همای رحمت توجه آیتی **خدارا** که به ما سوا فکندی همه سایه **همارا**
  - مصوّت بلند «ا» حرف قافیه است.
  - یارب دما راست هین بگریزاز **او** تا نریزد بر تو زهر، آن **زشتخو**
  - مصوّت بلند «و» حرف اصلی قافیه است.
- قاعده ۲:** یک مصوّت با یک یا دو صامت پس از خود، قافیه می‌سازد؛ یعنی: مصوّت + صامت (+ صامت)؛ **مثال:** حزین، همین / جان، زمان / دست، مست / داشت، گذاشت
- کی شعر تر انگیزد خاطر که **حزین** باشد
  - یک نکته از این معنی گفتیم و **همین** باشد
  - در بیت بالا واژه‌های قافیه: «حزین - همین» و حرف قافیه: «ین» (مصوّت + صامت) است.

مقدمه عروض

■ **آواها و صداها**، یکی از عناصر اصلی زندگی انسان است که زبان و ادبیات با بهره‌گیری از آن به **انتقال اطلاعات** و **ایجاد ارتباط** و در نهایت به **آفرینش زیبایی** می‌پردازد.

■ **هماهنگی** موزون **آواها و صداها** در موسیقی تمام ملت‌ها موجب **ایجاد زیبایی** و **التذاذ** انسان می‌شود. شعر فارسی، از نظر **نظم و دقت در وزن‌ها** و **خوش‌آهنگی** و **کثرت اوزان**، در جهان بی‌نظیر است. گاهی به نرمی جریان آب در جویبارهاست و گاه خشونت چکاچاک شمشیرها و میدان‌های نبرد را به یاد می‌آورد.

■ «عروض»، به ما کمک می‌کند **قوانین حاکم بر اوزان** بی‌نظیر شعر فارسی را یاد بگیریم و وزن اشعار را پیدا کنیم تا لذت از شعر، کامل‌تر و بیشتر شود.

◀ دو روش تشخیص وزن شعر

- ۱ تشخیص وزن با روش **شنیداری (سماعی)** و بر اساس **خوانش شعر**
- ۲ تشخیص وزن با روش **بخش کردن** و تقسیم شعر به پاره‌های آوایی و هجاها (**تقطیع هجایی**)

◀ شرایط هم وزنی

- **برابری تعداد هجاها** و طول مصراع‌ها (به جز شعر نو)
- **برابری هجاهای مقابل هم**، از نظر **کوتاهی و بلندی** (ترتیب هجاها)

◀ راه‌های تشخیص موسیقی شعر

- **تمرین شنیداری (سماعی)**
- با پرورش سواد شنیداری و هوش شنیداری و بر اساس خوانش تقسیم شعر به **پاره‌های هماهنگ** و **مساوی (تقطیع)**
- با **بخش کردن**، صداکشی و ارزش‌گذاری حروف تشکیل‌دهنده هر هجا

پایه‌های آوایی همسان دولختی (دوری)

■ آنچه تاکنون خوانده‌ایم، دربارهٔ اوزان همسان بوده است که خود دو حالت دارند که در زیر به آن‌ها می‌پردازیم:

۱ **تکراری:** اوزان همسان تک‌پایه‌ای

۲ **یک در میان:** اوزان همسان دولختی (دوری و متناوب)

■ اگر رکن عروضی اول، با رکن دوم، کاملاً یکسان باشد به وزن به‌دست‌آمده، وزن «همسان تک‌پایه‌ای یا تکراری» می‌گوییم که در درس هشتم، این اوزان را به‌طور مفصل خواندیم.

■ گاهی رکن اول با رکن دوم متفاوت است؛ اما این دو، عیناً در رکن سوم و چهارم تکرار شده‌اند؛ یعنی رکن اول با رکن سوم یکسان است و رکن دوم با رکن چهارم. به این حالت که ارکان عروضی به‌صورت یک‌درمیان یکسان هستند، وزن «دوری یا متناوب» می‌گوییم و به وزن‌های به‌دست‌آمده، وزن «همسان دولختی».

نکته: مهم‌ترین ویژگی اوزان دوری (همسان دولختی) این است که:

۱ هر مصراع، به دو قسمت کاملاً مساوی تقسیم و «نیم‌مصراع» نامیده می‌شود که با نشانه «//» مشخص شده است.

۲ هر نیم‌مصراع، از دو رکن (نشانهٔ هجایی) متفاوت تشکیل می‌شود که در نیم‌مصراع دیگر عیناً تکرار می‌شود.

۳ هجای پایانی هر نیم‌مصراع مانند هجای پایانی مصراع و بیت همیشه بلند است؛ ولی شاعر می‌تواند به اختیار، کوتاه یا کشیده بیاورد؛ ولی بلند بشمارد.

۴ تعداد هجاهای هر مصراع، همیشه زوج است.

انواع اختیارات زبانی

۱ اختیار شاعری «حذف همزه»

■ اگر پیش از همزه آغاز هجا، صامت بیاید (همزه بین صامت و مصوت قرار بگیرد) می‌توان آن را حذف کرد؛ مانند: سرآغاز ← سراغاز = س را غاز

مثال

من ندانستم از اول که تو بی مهر و وفای عهدنا بستن از آن به که ببندی و نپای

▲ **توجه:** در بیت فوق چنانچه همزه‌ها را حذف نکنیم، وزن درست شعر به دست نمی‌آید.

۲ اختیار شاعری «تغییر کمیت مصوت‌ها»

■ شاعر مختار است به ضرورت وزن شعر، مصوت کوتاه پایانی کلمه را بلند به حساب بیاورد و بالعکس.

الف بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

■ گاهی شاعر بنا به ضرورت، کسره اضافه و «و» (ضمه) عطف یا ربط و نیز مصوت کوتاه پایان کلمه را بلند به حساب می‌آورد.
مثال کسره اضافه:

توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر برنا بود
● در مصراع دوم بیت، شاعر «دل پیر» را به گونه‌ای آورده که با وزن شعر مطابقت ندارد و ما به ناچار کسره اضافه «لی» را بلند تلفظ می‌کنیم.
مثال «واو» عطف یا ربط:

شخص خفت و خرس می‌راندش مگس وز ستیز آمد مگس زو باز و پس
● در مصراع اول بیت، «واو ربط» پس از واژه «خفت» را ناگزیر بلند تلفظ می‌کنیم تا وزن شعر درست شود.

نکته: حروف «ی» در کلماتی چون سیاست، زیاد، عامیانه، قیامت و...، مصوّت میانی کوتاه است و اختیار کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند محسوب نمی‌شود؛ برای مثال، کلمه «سیاست» به این صورت تقطیع می‌شود: «س، یا، ست» که کسره «س» بلند تلفظ نمی‌شود.

تفاوت اختیارات زبانی و وزنی

■ اختیارات زبانی، قابلیت‌ها و تسهیلاتی را در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد تا به ضرورت از آن‌ها استفاده کند، بدون آن که موجب تغییری در وزن شود. اختیارات وزنی، امکان تغییراتی کوچک در وزن است که به گوش فارسی‌زبانان عیب محسوب نمی‌شود و صرفاً به وزن و آهنگ شعر مربوط می‌شود.

۳

اختیارات شاعری وزنی

۱ بلند بودن هجای پایانی مصراع، بیت و نیم‌مصراع

۲ آوردن «فاعلاتن» به جای «فعلاتن»

۳ ابدال

۴ قلب

اختیار وزنی «بلند بودن هجای پایانی مصراع»

■ هجای پایانی هر مصراع همیشه هجای بلند است. شاعر اجازه دارد هجای پایانی را هجای کشیده یا هجای کوتاه بیاورد و همچنان بلند بشمارد.

مثال

شنیدم که در روز امید و بیم بدان رابه نیکان ببخشید کریم

فهرست آثار علوم و فنون ادبی ۱ و ۲ و ۳

ردیف	نام اثر	صاحب اثر	توضیحات بیشتر
۱	اوستا	-	کتاب دینی زردشتیان که موبدان برای اجرای مراسم دینی، آن را از حفظ می خواندند، سینه به سینه حفظ می شد تا سرانجام در دوره ساسانی به نگارش درآمد.
۲	یادگار زریران	-	از رساله های غیردینی فارسی میانه و پهلوی منظومه ای از قطعات تعلیمی و اخلاقی در میان اندرزنامه های منشور است که اصل پارسی دارد.
۳	درخت آسوریک	-	از قطعات بازمانده اشعار تعلیمی و اخلاقی که در میان اندرزنامه های منشور جای دارد و اصل پارسی دارد.
۴	شاهنامه ابومنصوری	دانشوران خراسان	نوشته به سال ۳۴۶ هجری (قرن چهارم) در تاریخ گذشته ایران که امروزه صفحاتی از مقدمه آن باقی مانده است.
۵	ترجمه تفسیر طبری	جمعی از دانشمندان عصر سامانی	تفسیر بزرگ قرآن کریم اصل کتاب نوشته محمدبن جریر طبری (به عربی) ترجمه به فارسی توسط جمعی از دانشمندان دوره سامانی

ردیف	نام اثر	صاحب اثر	توضیحات بیشتر
۸۸	حیدر بابایه سلام	سید محمدحسین بهجت تبریزی (شهریار)	منظومه‌ای به ترکی آذری و از شاهکارهای شهریار؛ در این منظومه با شیفتگی تمام از اصالت فرهنگی و زیبایی‌های روستای زادگاهش یاد می‌کند.
۸۹	افسانه	علی اسفندیاری (نیما یوشیج)	در سال ۱۳۰۱ هجری شمسی منتشر شد. منظومه‌ای که به عنوان بیانیه شعر نو مشهور است. (سرآغاز افسانه: در شب تیره دیوانه‌ای کاو / دل به رنگی گریزان سپرده)
۹۰	ققنوس	علی اسفندیاری (نیما یوشیج)	منظومه نیمایی که در سال ۱۳۱۶ سروده شد. جریان نوگرایی شعری نیما را تثبیت کرد. نیما در این اثر تغییراتی در اصول و ضوابط شعر سنتی ایجاد کرد و تجدیدی را که از مشروطه آغاز شده و به افسانه رسیده بود، تکامل بخشید.

فهرست واژگان و کنایات

واژگان و کنایات علوم و فنون (۱)

ستایش

کلمه	معنی	سایر
بی نشان	بی نشانه	نایاب، نیافت
ولیک	اما	مخفف ولیکن
نیافت	نایاب	نایافتنی، دست نیافتنی
عیان	آشکار	-
عین	چشم، دیده	-
از پرده افتادن*	رسوا شدن	برملا شدن، آشکار شدن
در درون پردهٔ جان*	پنهان	مخفی

درس اول

کلمه	معنی	سایر
روبه بازی*	حیله گری	-
گازر	رخت شوی	-
نمی یارست	نمی توانست.	فعل ماضی از مصدر «یارستن»
انگاشتن	پنداشتن	تصور کردن
دم نزد*	نفس نکشید.	چیزی نگفت، سکوت کرد.

کنایه‌ها با علامت * مشخص شده است.

واژگان و کنایات علوم و فنون (۲)

ستایش

کلمه	معنی	سایر معانی
شوق	میل به دیدار محبوب	مترادف: اشتیاق
جذبه	کشش، جاذبه	-
چاشنی	مزّه، طعم	-

درس اوّل

کلمه	معنی	سایر معانی
استغنا	بی‌نیازی	-
تحفه	هدیه، ارمغان	-
احرار	آزادگان	جمع خُرّ
مستغرق	غرق شده	مترادف: غریق
صنم	بت	استعاره از معشوق زیبارو

درس دوم

کلمه	معنی	سایر معانی
ساربان	شتربان	راهنمای کاروان
دل‌ستان	معشوق	آن که دل عاشق را می‌ستاند.
مهجور	دورافتاده	اسم مفعول «هجر» و «هجران»
محمل	کجاوه، هودج	اتاقکی که بر شتر می‌گذارند و در آن می‌نشینند.
محمل بدار*	توقف کن.	-